

Za Petra Crnog nagada da je bio pučanin, jer »čern« na ruskom znači pučanin (146). Već i samo ovakvo korištenje etimologije bilo bi pogrešno, sve kada bismo mogli pokazati da se društvo dalmatinskoga grada već u 11. stoljeću dijelilo na pučane i plemiće. Slično, uz pomoć ruskog, tumači i ime Ludin (slobodni pučanin), za koje, uzgred, kaže da je zabilježeno u darovnici Sv. Petru u Selu, pokazujući da ne razlikuje darovnicu od kartulara (143).

Uz rečenicu »Da bi se dio hrvatske povijesti iz sredine X. stoljeća učinio koherentnim s prije spomenutom poljičkom tradicijom o naseljenju *didica*, pokušat ćemo dati adekvatnu rekonstrukciju historijske slike tih događaja prikazujući ih u najkraćoj mogućoj integralnoj viziji« (173), autor navodi bilješku u kojoj se poziva na J. Topolskog i njegovu knjigu *Metodologija historije*. Pri ruci nam je bilo samo poljsko izdanje ove knjige, a Pera citira talijansko, tako da nismo mogli provjeriti zbog čega se poziva upravo na Topolskoga, i to određenu stranicu knjige, ali nam se čini da je to učinjeno samo stoga da bi se historičarima pokazalo kako je autor upoznat i s metodologijom njihove struke. Drugog razloga doista ne vidimo.

S druge strane, pišući o poljičkim kmetovima, uopće ne citira opsežnu raspravu, zapravo knjigu, M. Barade *Starohrvatska seoska zajednica* (Zagreb 1957), u kojoj Barada upravo na primjerima Poljičkog statuta razlaže genezu serva u kmetove. To je tim više čudno što se Pera tom knjigom inače koristi.

Moglo bi se navesti još dosta sličnih primjera, ali je već i ovo, čini nam se, dovoljno da pokaže kako je izdanje Poljičkog statuta bilo dobro zamišljeno, ali djelomično loše realizirano. Šteta, jer je učinjen veliki napor, a i težnja M. Pere da pravne norme protumači samim društvenim odnosima i povijesnim mijenama potrebna je našoj historiografiji.

Ukupni dojam što ga ovo izdanje ostavlja na nas, premda su prva dva poglavlja za stručnjake gotovo neupotrebljiva, a nestručnjacima nude mnogo toga što je krivo, ipak je povoljan. Nakon dužeg vremena postao je ovaj važan izvor pristupačan uz, vjerujemo, solidan pravni komentar.

Neven Budak

NADA KLAJČ, VINODOL OD ANTICKIH VREMENA DO KNEZOVA KRČKIH I VINODOLSKOG ZAKONA, Pazin—Rijeka 1988. 143 str.

I. N. Klaić objavila je rad o Vinodolu u kojem uz poglavlje o antici (str. 5—34) analizira i početak moći krčkih knezova uzimanjem u zakup krčkog kneštva (str. 33—46), Vinodol u XII—XIII. stoljeću s osobitim osvrtom na vlast Arpadovića, izdvajanje senjske općine, crkvene prilike itd. (str. 49—68), početak vlasti Krčkih knezova nad Vinodolom (str. 71—100) i organizaciju vlasti i društva u Vinodolu (knez, općina, staleška struktura) (str. 101—135).

Nakon kraćeg prikaza rimske i gotske Liburnije u kojem autor u svemu slijedi Medinija, prihvaćajući tako od Antoljaka postavljenu tezu da su Goti od 538. do 551. vladali dijelom Liburnije od Raše do Nina i Karina (str. 12), autor prelazi na iduće razdoblje i iznosi tvrdnju da su Avari na tlu stare Liburnije osnovali svoje županije kao »nasljednici gotske Liburnije (kurziv N. Klaić) (ili točnije jednoga dijela carske Liburnije)«, dok je Bizant zadržao područje sjeverno od Nina (str. 14). Avari su usto bili gospodari prekovelebitske Liburnije, koja se još ranije za Bizanta zvala Stara ili Vela Hrvatska. Njome (tj. tzv. »Banskom

Hrvatskom«) kasnije je vladao avarski vladar Borna koji se dao pokrstiti i koji ju je pod pritiskom Ljudevita Posavskog morao napustiti i povući se južnije u obalno područje (tj. u »županijsku Hrvatsku«) u koje oko 820. dolaze Hrvati iz Karantanije (str. 19—20). Dio tih još nekrštenih Hrvata prelazi iz obalnog područja i osvaja Staru ili Velu Hrvatsku. Podvelebitski kraj s otocima — izuzev obalu od Senja do Karlobaga, koja je po autoru ulazila u »Bansku Hrvatsku« (str. 59) — ostaje u vlasti Bizanta, i to do početka XII. stoljeća. Koncem VIII. stoljeća Franci navaljuju na bizantsku Liburniju, ali tom prilikom Trsačani ubijaju franačkog visokog funkcionara Erika. Odmah poslije 1063. Henrik IV pomaže kranjsko-istarskom markgrofu Ulriku da osvoji bizantsku Liburniju i da je poveže s Meranijom u novu političku tvorevinu Marku dalmatinsku, ali odmah nakon smrti Ulrika I Zvonimir, hrvatski ban u »Banskoj Hrvatskoj« otima tu marku »Kranjcima« i postaje »dalmatinski kralj«. Kako je Zvonimir pristaša Henrika, on je protivnik Grgura VII, pogotovu zato što je proširio vlast na »papijsku Hrvatsku« (kurziv N. Klaić, tj. na Krešimirovu Hrvatsku, gdje je zasjeco kao ban (najkasnije 1070), a onda kao hrvatski kralj poslije 1072. ili 1073. g. (str. 29). Zato papa šalje normanskog velikaša Amika »s dalmatinskim Zvonimiru neprijateljskim gradovima« protiv Zvonimira pa Amiko kod Novalje hvata Zvonimira kojeg onda papa šalje u Hrvatsku kao svoga vazala (str. 32). Nakon smrti Zvonimira Arpadovići ne uspijevaju da, počevši od Ladislava »zadrže trajnu vlast nad hrvatskim zemljama« (str. 37. i 49), i tek 1185. Bela III »izdaje prvu darovnicu za Senj, glavni grad kopnenog dijela stare Liburnije«. Krčki knezovi, po autoru puki mletački zakupci Krka, prelaze od kraja XII. stoljeća i u službu hrvatsko-ugarskog kralja pa krčki knez Vid II dobiva 1209. povlasticu da ubire neke prihode (str. 97), 1223. sličnu povlasticu u Modrušu a nakon tatarske provale Bela IV priznaje Vidu II i njegovim sinovima da postanu »comites« Vinodola i Modruša (str. 98—99). Usto, autor analizira vinodolsku općinu, pojam kmeta u Vinodolskom zakonu, uopće društvo (privilegirane stanovnike, pučane i izvangradske stanovnike) (str. 103—135).

2. Prvi je dojam čitatelja da se u radu nalazi nepotrebno velik broj faktografskih grešaka. Nije se smjelo dogoditi, npr., da autor tvrdi da u Vinodolu ne postoji kontinuitet imena »osim u Trsatu« (str. 7) kada se zna da od imena vinodolskih gradova bar još dva vuku svoj korijen iz antike: Bakar > Volkera i Bribir > Varvaria. Mjesto je Beli na otoku Cresu dobilo svoj naziv po pridjevu bijel (usp. Biograd, Beograd i sl.), a ne po pridjevu »velik« (str. 24: »Veli, zapravo Veli (grad)«) što je evidentno, čak i ako se ne bismo pozvali na P. Skok, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Zagreb 1950, str. 38. Autor stalno naziva njemačkog kralja Henrika IV carem (str. 24 i d.), npr. »car-dječak Henrik IV« (u 1063. godini), premda je taj kralj postao carem tek 1084 (on je dobio naslov kralja 1053. i naslijedio svoga oca 5. X. 1056. i nakon toga zadržao titulu kralja još punih 28 godina). Po autoru navodno grof Amiko 1075. kod Novalje zarobljuje kralja Zvonimira i kako je navodno Amiko ratovao pod zaštitom Sv. Nikole, on pripisuje svoj uspjeh samome svecu »koji otada postaje zaštitnik grada Barija; Bari tada drže upravo Amikovi Normani« (str. 32) — a u znanosti nije prijeporno da je Bari od 1071. čvrsto u rukama nesmiljenog Amikova protivnika i da je Robert 1073. uspio istisnuti Amika čak i iz njegova »glavnog grada« Giovinazza; autor za godinu 1133. bilježi prisutnost »dvojice mletačkih kapetana koji ubiru javna podavanja za comesa« (kurziv N. Klaić, tj. za kneza Dujma (»uz kneza Dujma su i dvojica mletačkih kapetana!« uskliknik i kurziv N. K.) (str. 42). Ali, u izvoru (CD II, 42) nema ni riječi o toj dvojici mletačkih kapetana. Na str. 44. raspravlja se o »novom sporazumu Venecije i Krčkih knezova, postignutom prije 6. IV. 1266.« (tiskarska greška?), a zapravo se radi o zaključku Velikog vijeća od 9. IV. 1260. i duždevoj koncesiji iz travnja 1261.

Mislimo da ne bi trebalo dalje nabrajati, jer će i to biti dosta. Praćenje izlaganja time je vrlo otežano, jer čitatelj treba stalno provjeravati autorove podatke.

Žar nepotrebne polemike odvodi autora često u vrlo oštar ton, koji je suvišan u znanstvenom raspravljanju. Isti žar navodi autora da u povodu vlastelinstva u Vinodolu prigovara potpisano: »Tvrđila sam tobože da u Vinodolu nema vlastelinstva i feudaalne vlasti...« (str. 124) da bi nekoliko stranica nakon toga utvrdila da »na čitavom spomenutom području nema feudalne vlasti (...) niti vlastelinstva (...)« (str. 137).

3. Inače, knjiga je neobično bogata idejama i prijedlozima koji izazivaju pažnju čitatelja i koji će sigurno pobuditi plodne diskusije. Ovdje bismo dali samo nekoliko primjedaba na neke osnovne teze N. Klaić.

a) Misao da je »prekovelebitska Liburnija« ona »Stara ili Vela Hrvatska« o kojoj govori Konstantin Porfirogenet u glavi 31. svog rada *De administrando imperio* (DAI) teško će se moći obraniti. Car govori o »Velikoj ili Bijeloj Hrvatskoj«; (dakle ne o »staroj ili velež«) uz ostalo ovako: »Ona nema ni galija ni trgovačkih brodova jer je daleko od mora; naime, od nje do mora putovanje traje 30 dana, a more do kojeg se dolazi nakon 30 dana zove se tamno more« (DAI, 31, 87—91). Tu zemlju je, mislimo, nemoguće identificirati s Likom, pogotovu ako bi ta navodno ista zemlja, »Banska Hrvatska« obuhvaćala u X. stoljeću još i dio obale od Senja do Karlobaga, kako to autor tvrdi.

b) O vlasti Bizanta nad podvelebitskim krajem, uključujući i Vinodol, nema vijesti za cijelo razdoblje od VII. do XII. stoljeća. Car-pisac izričito kaže da Krk, Rab i Osor pripadaju bizantskoj Dalmaciji, a da se »ostali gradići, koji se nalaze na kopnu provincije, nalaze u vlasti rečenih Slavena« (tj. Hrvata: L. M.) (DAI, 29, 287—294), a anonimni pisac u glavi 30 DAI u skladu s time navodi da se Hrvatska proteže uz more do granica Istre, tj. do gradića Labina« (114—115). U vezi s pogibijom Eriha kod Trsata franački kroničari ne spominju ni jednom riječju ni Bizant ni bizantske podanike ni bizantski teritorij pa nema nikakva razloga da se njegova smrt dovodi na bilo koji način u vezu s Bizantom. Bizant se ne spominje ni u vezi bilo s kojim događajem u kopненоj Liburniji u XI. stoljeću. Do 1081. Bizant je sigurno još velesila i na Jadranu, ali vijesti o bilo kakvoj bizantskoj vlasti nad kopnenom Liburnijom nema ni u interpretaciji N. Klaić događaja u vezi s gubitkom Meranije i navodnog osnivanja Marke dalmatinske u šezdesetim godinama XI. stoljeća.

c) Iz teksta knjige nije dovoljno jasno vidljivo tko je po autoru imao stvarnu vlast nad Vinodolom u XII. stoljeću. Vjerojatno autor u tome ostaje na svojim odličnim zapažanjima iznesenim u prethodnim radovima. Prema njezinoj Povijesti Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, 1976. Hrvatska je za Arpadoviće »gotovo nedostiživa zemlja« pa su u njoj »pravi gospodari velikaši koji sve do Bele IV jedva priznaju nad sobom vlast ugarskog kralja« (str. 4). Arpadović je u Hrvatskoj naprosto »stranac«, jer »u njoj nema pravo ubirati svoje poreze i dijeliti zemlje« (str. 361). Ako su Arpadovići doista u Hrvatskoj stranci i ako u njoj vladaju velikaši, onda se moramo zapitati koji su to velikaši koji su imali realnu vlast nad Vinodolom? Autor ne vjeruje da bi to mogli biti Krčki knezovi, jer su oni u XII. stoljeću bili navodno puki »mletački zakupnici otoka Krka«. Je li to tako? Autor upućuje na važnu ispravu iz 1133. u kojoj se navodno pojavljuju dva mletačka kapetana, a krčki knez Dujam kao običan zakupac (str. 42). Ali, o mletačkim kapetanima nema u toj ispravi ni riječi pa je zapravo riječ o neobjašnjivoj greški autora. S druge strane, čini se da ne bi trebalo biti ni najmanje sumnje da je krčkog priora iz XI. stoljeća zamijenio u XII. stoljeću comes — kao uostalom na svim ostalim dalmatinskim područjima — i da je prema tome comes Dujam doista knez-upravitelj Krka s realnom vlašću, kojeg Mlečani moraju na svoje veliko nezadovoljstvo trpjeti umjesto da namjeste

kneza iz neke ugledne mletačke obitelji, kao što su to inače stalno radili u Dalmaciji od XII. stoljeća dalje. Nisu li tako i na kopnu Krčki knezovi imali stvarnu vlast tijekom XII. stoljeća i borili se za legalizaciju svog položaja kao i na Krku? Prve vijesti o legalizaciji položaja Krčkih knezova na Krku imamo ubrzo nakon 1118, a na kopnu tek u 1193. Punu legalizaciju, tj. priznanje obiteljskoga nasljednog prava dobili su Krčki knezovi na Krku tek 1260, a na kopnu 1251. Izravnih dokaza za tu tezu nema, ali ona izgleda vrlo razumnom. U protivnome, prinuđeni smo pretpostaviti vlast nad kopnom (Vinodol i Modruš) nekoj nepoznatoj velikaškoj obitelji, koja je na nepoznati način nestala krajem XII. stoljeća i ustupila mjesto Krčkim knezovima — a to je manje vjerojatno.

U analizi isprava o osnovama vlasti Krčkih knezova nad Vinodolom autor dokazuje da su sve isprave od 1193. do 1322. krivotvorene, pri čemu se osobito podrobno zadržava na ispravama iz 1209. i 1223. Smatramo da se nije smjelo propustiti istaći da su ugarski autori već davno uspješno dokazali nevjerodostojnost tih dviju isprava te uzeti u obzir njihove analize isprava iz 1241. i 1251. po kojima su te dvije isprave autentične. Nadalje, autor preuzima svoj tekst iz 1971. po kojem je isprava iz 1322. krivotvorena uz ostalo i zato što je krivotvoritelj nevješto prepisao iz uzorka ius umjesto nos i time dobio besmislen tekst. Međutim, riječ je o greški u Smičiklasovom Kodeksu, dok u tekstu sačuvane potvrđnice stoji ispravno ius, na što je upozoreno 1980. (L. Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*, 1980, str. 25) pa je to u radu što ga prikazujemo trebalo uzeti u obzir — uostalom isto kao i rezultate analiza spomenutog rada iz 1980.

d) Kao što smo već pokazali, čini nam se posve nedokazanom teza da bi obalna Liburnija pripadala Bizantu od VII. do XII. stoljeća. Ta teza služi N. Klaić kao neke vrste osnove za tvrdnju da je navodno bizantski car odobrio Slavenima u Liburniji osnivanje općina, koje nisu drugo nego — »divna ustanova što su nam je stari Grci namrli — slobodna općina unutar koje su svi stanovnici (...) jednaki« (str. 110). Tu tezu N. Klaić nije pokušala ni u ranijim radovima dokazati, a moramo priznati da ne vjerujemo da će to ikada itko pokušati. Naime, grčki polis nestao je već u ranom Rimskom Carstvu (a zapravo i ranije!), kada su se na našem području općine organizirale u prvom redu kao municipia latina s vrlo izraženom pravnom i socijalnom diferencijacijom, osobito s dubokom pravnom razlikom između općinara s rimskim građanskim pravom i onih bez njega. U kasnom Rimskom Carstvu nestala su ta municipia latina i pretvorila se u civitates s posve drukčijom socijalnom strukturom, u kojima neki pogrešno i pretjerano vide čak pravo kastinsko društvo (!), ali su i one u VII. i VIII. stoljeću nestale zbog militarizacije bizantske općine. I ta je militarizirana bizantska općina ustupila mjesto bizantskim općinama X. i XI. stoljeća. Kako bi bilo moguće da postoji ma i najmanja veza antičkog polisa i vinodolskih općina?

Ali, to nije sve. Na koji tip antičkog polisa treba misliti? Bilo ih je zapravo bezbroj. Svaki je polis imao neke karakteristike. Neki su imali veći broj robova, neki manji. Mnogi polisi imali su poluslobodno kmetsko stanovništvo, vezano uz zemlju i teško izrabljivano od građanstva. Nadalje, oslobođenici su imali vrlo loš pravni položaj, mnogo lošiji nego u rimskoj državi i čak morali stanovati odvojeno u »getimaa«. Polis je često imao unutar svog distrikta podložne gradiće, koji nisu pripadali vladajućoj grupaciji stanovništva u »glavnom gradu«, tj. u centru polisa. U polisu je doista postojala ravnopravnost, ali samo među »građanima« u užem smislu riječi, tj. onoj užoj grupi koja je vladala nad svim ostalim grupacijama.

Već ovaj sumarni dvostruki presjek kroz stoljeća i unutar polisa objašnjava zašto nikada nitko, a dakako ni N. Klaić, nije pokušao ma kakvu konkretnu paralelnu analizu, a još manje vezu antičkog polisa s vinodolskim općinama. Takav pokušaj bio bi beznadan i unaprijed osuđen na neuspjeh.

e) I u ovoj je knjizi autor ponovno iznio i dalje razrađivao svoju tezu da kmetovi Vinodolskog zakona i Krčkog (Vrbanskog) statuta nisu najširi seljački sloj, nego da su oni »neki općinski činovnici koji zajedno sa sucima i vijećnicima« (str. 115) donose odluke u ime općine, odnosno da su oni članovi općinskog vijeća (str. 125). Ipak, kada Vinodolski zakon normira tučnjavu među kmetovima, čini se evidentnim da on govori o nedozvoljenom ponašanju nepriviligiranog vinodolskog stanovništva, a ne nekih općinskih činovnika a kada isto pravno vrelo govori o kmetском zakonu, pritom nedvoumno misli na pravne običaje koji se primjenjuju na cjelokupno nepriviligirano stanovništvo, a ne na pravne običaje koji se primjenjuju na neke općinske činovnike. Kada se pak na Krku 1362. određuje da nakon prijave poljske štete po prisežniku sud treba poslati na lice mjesta prisežnika i kmeta, onda se time želi reći da visinu štete procjenjuje »komisija« sastavljena od jednog uglednijeg općinara, prisežnika, i jednog običnog člana općine, kmeta. Autor pogrešno misli da je riječ o predaji (?) tužbe u prisutnosti prisežnika i općinskog činovnika, kmeta, koji je navodno preuzeo funkciju satnika (str. 117). (Nešto podrobniju analizu pitanja kmetova u Vinodolskom zakonu u povodu knjige »Vinodol« vidi u »Zborniku Pravnog fakulteta u Rijeci« broj 9, 1988). Usto, kako su popovi po izričitom propisu Vinodolskog zakona imali isti pravni položaj kao i kmetovi, autor je prinuđen da i popovima prizna mjesto u općinskom vijeću. Kmetovi i popovi bili su po autoru ipak »donji dom« općinskog vijeća (str. 134—135), tj. imali su manje važni položaj od »vlastele« u koju autor ubraja ostale općinske činovnike. Autor se vrlo oštro ograđuje od Baradina prikaza niskog položaja popova: »Ostajem bez riječi na Baradin opis položaja vinodolskih popova koji su tobože bili u tako teškom stanju da nisu imali pravo da im sudi crkveni sud, nego su potpadali pod kneževu sudsku vlast!« (str. 134). A ipak ima Barada pravo, jer po članu 58. Vinodolskog zakona pop koji bez opravdana razloga ne služi misu kažnjava se kaznom od jednog vola od čega ide polovica knezu, a polovica općini. Usput budi rečeno, tvrdnja da »popovi nisu svećenici, nego njihovi pomoćnici« (str. 135) nije, dakako, točna u tom obliku. Oni su doista svećenici, samo bez jurisdikcije.

3. Čini nam se da knjiga »Vinodol« nije na razini drugih ostvarenja autora. Pa ipak, to ne znači da ona nije inspirativna. Teze koje autor iznosi izazivaju diskusiju, a znanost napreduje upravo diskusijom. Sučeljavanje teza i njihove argumentacije uvijek je korisno, a često dovodi do novih rezultata do kojih se ne bi došlo bez hrabrih izazova. Dakako, jedna je stvar znanstvena diskusija, a drugo polemika u kojoj preteže osobni moment. Svadljivom i uvredljivom tonu nema mjesta u znanosti i zato bismo se složili s N. Klaić koja se potužila na »neukusne napade« (str. 124) nekih njezinih protivnika. Takvi se napadi doista ni »uz najbolju volju« ne mogu »poistovjetiti sa željenom javnom raspravom« (str. 124). Svaki znanstvenik trebao bi te njezine riječi imati stalno na umu.

Lujo Margetić

DANILO KLEN, »ŠČAVUNSKA VESLA. GALIJE I GALIJOTI NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA«, Pula—Rijeka 1986.

Odavno je poznato da su Slaveni odmah nakon dolaska na Jadran relativno brzo shvatili prednosti koje im to more pruža te da su u ratnim pohodima prelazili preko njega dalje, čak i na Apeninski poluotok. U raznim i mnogobrojnim državnopravnim uvjetima i situacijama koji su se stoljećima izmjenjivali

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAC: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šaljite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 30.000 d

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1989.